

2 EKO-SÖYLEM

Bu bölümde insan tarihinde doğaya, doğal değerlere, ekoloji biliminin gelişimi ve ele alınış şekline ilişkin açıklamalara modernizm öncesi ve sonrası başlıklarında yer verilmiştir.

2.1 Modernizm Öncesi Ekoloji ve Hümanizmin Parantezleri

Luc Ferry (2000) “Ekolojik Yeni Bir Düzen” başlıklı eserinde XV. yüzyılda Avrupa’da tarım alanlarını istila eden hayvanlara karşı kilise piskoposluk yargıcı aracılığıyla açılan davaları ve hayvanların bu davaları nasıl kazanarak tüzel bir değer kazandıklarını açıklamaktadır. İstisnalar dışında yargısal süreç şu aşamalardan geçiyordu: Dava, şikâyetçilerin piskoposluk yargıcına sundukları dilekçe ile başlıyordu. Bunun ardından, olguların gerçekliğinin dikkatli bir şekilde incelenmesi, sonra da hayvanların yargı önüne çıkarılmaları ve sanıkların hakkını savunmak üzere (gerektiğinde bir avukatın yardımını da isteyen) bir dava vekilinin atanması kararının alınması geliyordu. Buradaki yargıya yansıyan tutum, hayvanlar âlemiyle ve aynı şekilde genel olarak doğayla, modernlik öncesi, diğer bir ifade ile hümanizm öncesi kurulan ilişkilerin son derece anlamlı bir göstergesidir. Bu dönemde Avrupa’da doğa, dinsel paradigmanın bir parçasıdır. Ancak şunu vurgulamak gerekir ki, bu zaman diliminde insan-doğa ilişkisini belirleyen temel unsur kilisedir. Benzer şekilde, dünyanın her yerinde toplumsal ilişkileri olduğu kadar doğa-insan ilişkilerinin de belirleyicisi inanç sistemleri olmuştur.

Özetle söylemek gerekirse, modernizm öncesinde insan, bir yandan kendisine gıda maddesini sağlayan doğayla, ona verdiği “toprak ana” kimliği çerçevesinde bir “organik bağ” yaratmış, diğer yandan da açıklayamadığı doğa ve doğal olaylar karşısında daima korku duymuştur. Ancak bu durum modernizmin ilk belirtileriyle değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda Descartes önemli bir isimdir. İnsanları hayvanlardan son derece iyi bir şekilde ayırmak suretiyle işi hayvanları sıradan makineler olarak düşünmeye kadar götüren Fransız filozofu Rene Descartes (1596-1650) doğa bilimcileri tarafından en çok eleştiri alan düşünürdür. Descartes, modern insan merkeziliğin kurucu babası olmuştur.

2.2 Modern ve Postmodern Dönemde Ekoloji

2.2.1 Çevre sorunlarının gelişiminde modernizmin etkileri

1970’lerin başlarında çevre sorunlarını merkeze alan siyasal partiler kurulmaya başlamıştır. “Çevre felsefesi” (“ecophilosophy”) deyimini de bu yıllarda ortaya çıkmıştır. Arne Naess, deyimini, doğal dünyayı ve insanın doğal dünyayla ilişkisini inceleyen felsefi soruşturma etkinliği için kullanmıştır (Ünder 1996). Doğa felsefesi çok eskilere dayanmaktadır. Bununla birlikte bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan çevre sorunları paralelinde çevre felsefesi, eko-felsefe, ekolojik etik gibi kavramlar tartışılmaya başlanmıştır. Aydınlanma fikri modernizmin önemli başlangıcını oluştururken bugünün çevre sorunlarının temeli olacak araçları da (planlama, teknoloji, toplumsal parçalanma, vb.) beraberinde getirmiştir.

Modern dönemin başlangıcı aydınlanma projesidir. Özgül olarak “aydınlanma projesi” XVII ve özellikle XVIII. yüzyılda batı Avrupa’da kendini gösteren ve egemen hale gelen kapsamlı bir düşünsel hareketin adıdır. Bu hareketin temelinde insan düşüncesinin dogmatizminin koyduğu sınırları yıkarak ve onun dışına çıkarak akıl yürütme ve bilim yoluyla gerçeği kavrayabileceği kabulü yatmaktadır” (Şaylan 1999).

“Aydınlanma düşüncesiyle, doğa üzerinde bilimsel hâkimiyet, kaynakların kıtlığından, yoksulluktan ve doğal afetin rasgele darbelerinden kurtuluş vaat edilmektedir. “Genellikle pozitivist, teknoloji merkezli ve rasyonalist eğilimli olarak algılanan evrensel modernizm, doğrusal gelişmeye ve bilime dayalı mutlak

doğrulara inançla, toplumsal düzenin rasyonel biçimde planlanmasıyla, bilgi ve üretimin standartlaştırılmasıyla özdeşleştirilir” (Harvey 1999).

Ne var ki, aydınlanma düşüncesi temeline dayanarak gelişimi yönlendirme ve toplumsal düzeni sağlama yönünde idealler yaratan modernizmin geliştirdiği ve kullandığı araçlar (planlama, teknoloji, vb.) çevresel yıkımı ve çevre sorunlarını beraberinde getirmiştir.

Ekolojik görüş içinde çevre sorunlarının kültürel, felsefi nedenleri tartışılırken, gözler bu sorunların ilk ortaya çıktığı modern batı uygarlığına çevrilir. Bunun nedeni, çevre sorunlarının ilk kez Batılı toplumlarda ortaya çıkmış olmasıdır. Sorunun nedenlerine yönelik bir soruşturmada, krizin nedenleri çok doğal olarak batılı toplumlarda yaygın olan ya da pratiği yönlendiren inanç sistemlerinde (ideolojilerde, dinsel inançlarda vb.), yaşam tarzında, kısacası kültürde aranmaktadır. Alt kültürücü Theodore Rozsak’a göre çevre sorunlarından sorumlu modern doğa bilimi, daha net olarak modern doğa bilimine dayalı empirist-pozitivist dünya görüşüdür. İngiliz yeşili Porritt’e göre, felaketin nedeni endüstriyel ilerleme fikridir. Marksistlere göre çevre sorunlarının baş sorumlusu kapitalizmdir (Ünder 1996).

Sermaye egemen ekonomik bir yapı içinde doğa ve onun ürünleri, kullanım değerleri ile ele alınmakta var olma ve değişim değerleri ise genellikle gözardı edilmektedir. Toplumda metalaşma körüklenmektedir. Doğa bir yarar sağlama alanı haline gelmiştir. Oysa sermaye doğaya karşı yıkıcıdır, onu sürekli olarak devrimci biçimde değiştirir, üretici güçleri ise ihtiyaçların ve üretimin çok yanlı artmasını teşvik eder. Doğal kaynakları hızla tüketen bir üretim tarzı söz konusudur. Bu tarzda bir yaşamda çevre ve yaşam kalitesi giderek bozulmakta, canlılar yok olmakta sonuç olarak yine insan doğal ve psikolojik dengesinden uzaklaşmaktadır. Bu durum en hızlı biçimde kentsel alanlarda ortaya çıkmaktadır. Berman’ın (1982: Harvey 1999) aşağıdaki ifadesi bu bağlamda, yeterince açıklayıcıdır: “Öyle görünüyor ki, kentsel gelişme sürecinin kendisi, bir yandan çorak araziye mamur bir fiziksel ve toplumsal mekâna dönüştürürken, bir yandan da müteahhidin kendi içinde çorak araziye yeniden yaratmaktadır. İşte gelişmenin trajedisi böyle işler”

2.2.2 Modernizm sonrası ekolojik felsefe ve etik

Günümüz yaşam koşullarındaki bu olumsuz gelişmelerin başlangıcı önce buharlı makinenin, ardından elektriğin icadıyla gelişen endüstri devrimidir. Bu dönemde doğal kaynakların hızlı tüketiminin başlaması ve her çeşit üretimde kimyasal madde kullanımının artmasının ardından 1960’lı yıllarda bu faaliyetlerin çevre üzerindeki negatif etkileri görülmeye başlamıştır. Rachel Carson, doğal oluşumların birbiriyle bağımlı yaygın etkilerine “The Silent Spring” (Sessiz İlkbahar) (1962) adlı kitabında dikkati çekmiş, eser miktarda pestisitlerin¹, besin zincirine karışarak kirlilik kaynağından binlerce kilometre uzakta penguenlerin yapısında bile ortaya çıktığını göstermiştir. Carson bu yolla doğal çevrenin sürdürülebilirliğinin karmaşık yapısını etkin bir biçimde hatırlatmıştır.

1970’lerin başlarında çevre sorunlarını merkeze alan siyasal partiler kurulmaya başlamıştır. “Eko-felsefe” (“ecophilosophy”) deyimini de bu yıllarda ortaya çıkarmıştır. Arne Naess, deyimini, doğal dünyayı ve insanın doğal dünyayla ilişkisini inceleyen felsefi soruşturma etkinliği için kullanmıştır (Ünder 1996). Gerçekte doğa felsefesi çok eski dönemlere (antik) dayanmaktadır. Bununla birlikte, burada sözü edilen, bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan çevre sorunları paralelinde gelişmiş olan çevre felsefesi, eko-felsefe, ekolojik etik vb. kavramları kucaklayan ekolojik söylemdir.

¹ Pestisit: Böcek öldürücü kimyasal

İsveçli ve 1912 doğumlu filozof Arne Naess, 1972 yılında ekolojik açıdan yüzeysel olan politikaları kritize etmek yoluyla “derin ekoloji” kavramını kullanır. Naess A ve B organizmaları arasındaki ilişkinin A ve B’nin yapısal özelliklerine bağlı olduğunu ve A ve B arasındaki etkileşim olmadığında A ve B’nin artık aynı varlıklar olmayacağını söylemiştir (Türksoy 2001).

Derin ekoloji doğaya derin bir saygıyı gerektirir. Naess bunu “yaşam tarzlarına ve biçimlerine saygı”, biyosferik eşitlik olarak tanımlar. Derin ekolojinin diğer önemli ilkesi “çeşitlilik” ve “simbiyoz” dur (Türksoy 2001).

Naess doğada karmaşık ilişkiler içindeki birarada varoluş ve işbirliği yeteneğini vurgular, ona göre “ya sen ya da ben” gibi davranışlar yaşam formlarının zenginliğini azaltır ve hatta aynı türde zararlanmalara sebep olur. Karmaşıklık (complexity) -karışıklık ya da güçlük olarak değil- yaşamın en önemli özelliklerindedir ve derin ekolojinin politikasında yer alır. Birçok elementlerden ve ilişkilerden oluşan bir sistem daha iyi çalışır ve birlik haline gelir (Türksoy 2001).

Pek çok insan tarafından “derin ekoloji”nin babası olarak görülen Aldo Leopold ünlü “dağ gibi düşünme” deyişiyle aslında düşünce sistemimizde ne derece değişiklik yapmamız gerektiğini ortaya koymaktadır.

İngiliz kimyager James Lovelock (1919-) “Gaia Hipotezi”nde yeryüzünü yaşayan bir canlı olarak görür. Gaia’da insan sadece bir diğer türdür, ne sahibi ne de yeryüzünün hizmetçisidir (Lovelock 1982). Büyük küçük tüm canlılar onun bir parçasıdır ve her bir canlı onun sağlığı için önemlidir. Lovelock yeryüzündeki canlıları yok etmenin doğru olmadığını bildiğimizi ancak şimdi bunu neden yapmamamız gerektiğini de bildiğimizi söyler. Yeryüzünden bir canlı türünü yok ettiğimizde kendimizden bir parçayı da yok etmiş oluruz. Çünkü hepimiz Gaia’nın bir parçasıyızdır.

Lovelock (1982) “The Ages of Gaia” başlıklı kitabında üzerinde önemle durduğu Gaia² hipotezinde yeryüzünü yaşayan bir organizma olarak nitelemektedir. Böylece bu yaşayan organizmanın tüm birimleri arasındaki karşılıklı etkileşimin ne derece önemli olabileceğini vurgulamaktadır. Dünya’da bulunan herşeyin aynı maddeden yapıldığını, havadaki oksijenin nasıl da uygun oranda durduğunu, gezegenin kendi yaşayan organizmaları tarafından kontrol edildiğini ve dünyanın böylece tek bir varlık gibi görüldüğünü ifade etmektedir.

Gaia’da tüm sistem dengededir. Okyanuslarda ve denizlerde tuz oranı milyonlarca yıldır %3.4 dür. Canlı hücrelerin %5’lik tuz oranına toleransı yoktur. Bu dengenin sağlanmasında birilerinin rol aldığı ortadadır. Küçük büyük tüm canlıların, yaşamı canlılar için konforlu hale getirmede potansiyel olarak önemli katkıları bulunmaktadır. İnsanın da bu yönde birçok rolü olabilir. Örneğin insan, dünyanın duyu ve sinir sistemi olabilir. Dünyanın kendisini gördüğü ve anladığı bir ortam olabilir.

Ekolojik söylemin en önemli isimlerinden bir diğeri de konuyla ilgili anarşist yaklaşımlarıyla ünlenmiş Kanadalı filozof Murray Bookchin (1921-) dir. Bookchin “Ekolojik Bir Topluma Doğru” başlıklı eserinde (1996) sanayileşme, kentleşme ve kapitalizm konularında kentlerin “eko-cemaatlere” ayrılarak ekosistemlere uygun tasarımlarını önermektedir. Teknolojinin “yaratım” potansiyelini “tahrip” kapasitesinden ayırıp, toplumla doğal dünyanın kucaklaşmasına katkıda bulunacak tarzda yeniden düzenlenmesini savunmaktadır. Ekolojik etik yönünde ise yeni bir ihtiyaç anlayışının geliştirilmesi gerektiğini; bunun medyanın dikte ettiği ihtiyaçlara değil, sağlıklı bir yaşamı destekleyen ve bireysel isteklerimizin ifadesi olan ihtiyaçlara dair bir anlayış olması gerektiğini savunmaktadır. Kanadalı filozofa

² Gaia: Yunan mitolojisinde yeryüzü tanrıçası

göre, ekolojik kriz sosyal krizin bir sonucudur ve bu sosyal kriz, ekolojik bir görüşle (ekolojik felsefe ve duyarlılıkla) toplumun yeniden düzenlenmesi yoluyla aşılabılır (Bookchin 1996).

Bookchin çeşitlilik kavramını önemser ve nihayet ekolojinin ekosistem düzeyinde hiyerarşi taşımadığını söyler. Doğal çeşitlilik, yalnızca ekosistemi oluşturan bileşenler ne kadar çeşitli olursa, ekosistemin o kadar istikrarlı olacağından dolayı değil; çeşitliliğin kendi başına, güçlü bir evren nosyonunun parçası olarak bağımıza basmamız gereken bir değer olmasından dolayı geliştirilmelidir. Arslan “hayvanlar kralı” olmadığı gibi “en alt sınıf karıncalar” da yoktur. Bu nosyonlar doğal dünya ile ilişkimizi ve toplumsal tutumlarımızın yansımalarıdır. Bir ekosistemdeki bitkisel ve hayvansal çeşitliliğin parçası olarak yaşayan hemen herşey bütünü dengesini ve tamlığını sürdürmede karşılıklı eşit rol oynar (Bookchin 1996).

Ekoloji, Bookchin için toplumsal ekoloji olmuştur. Diğer bir deyişle, doğa üzerinde tahakküm kavramının insanın insan üzerinde, hatta erkeğin kadın, yaşlıların gençler, bir etnik grubun diğeri, devletin toplum, bürokrasinin birey, bir sınıfın diğeri sınıflar ve sömürgeci güçlerin sömürge halklar üzerinde tahakkümünden kaynaklandığına inanır. Tüm toplumsal sınıfların ve mülkiyetin ortadan kaldırılmasını savunur. Bookchin toplumsal sınıf ve tahakküm kavramlarının karşısındadır.

Michel Serres (1930-), XVIII. yüzyıl filozoflarının ünlü toplum sözleşmesi düşüncelerinin benzeri bir “doğa sözleşmesi” önermektedir. XVIII. yüzyıl filozoflarının insanlar arasındaki ilişkileri hukuk aracılığı ile yönetmek istemiş olmalarındaki gibi, şimdi de aynı koşullar altında doğa ile olan ilişkileri gözden geçirmek gerekecektir. İnsan doğa ile olan ilişkisini tek yönlü olarak, dolayısıyla eşitsiz bir tarzda sürdüren “asalak” durumundan “ortak yaşayan” (simbiyoz) durumuna geçmek, ödünç alınan ibaret olan takası kabul etmek durumundadır (Ferry 2000).

Hans Jonas ise “Sorumluluk İlkesi”nde hümanizme yönelik bir eleştirinin zorunluluğu ile doğanın haklarını tanıma zorunluluğu arasında kesin bir felsefi bağ kurmuştur. Anlamlı bir tarzda, “Doğanın Özerk Bir Etik Hukuku Olabilir mi?” başlığını taşıyan bölümde, soruyu olumlu bir şekilde yanıtlamakta duraksamadan geçmişin bütün etiklerine özgü insanmerkezci sınırlamanın dışarıda bırakılmasını savunur (Ferry 2000).

Porritt (1988) Yeşil Politika başlıklı kitabında tüm politik uçların sağ ve solun temelinde doğa açısından yıkıcı olageldiği bu nedenle ekolojik temele dayalı yeşil politikanın gereğini savunmaktadır. Dünyanın hayat veren kaynaklarına ilişkin geleceğe yönelik kaygılarını klasik ekonomik eylemlere dayandırmaktadır. Zenginliği nicel değil nitel olarak tanımlamakta, buradaki temel ayrımı da ihtiyaçlar ve istekler üzerinde kurgulamaktadır:

... Gandi'nin dediği gibi, “dünya herkesin ihtiyacına yetecek kadar olanını sağlar, fakat herkesin hırsını karşılamaya yetecek olanı değil”. İsteklerle ihtiyaçlar arasındaki ayrım çizgisini çizmek hiç kolay değil ancak çizmemek işleri daha da zorlaştıracak. İnsan isteklerinin temelinde sınırsız olduğu anlayışı birçok ekonomik analizin başlangıç noktasıdır (Porritt 1988).

Çevrecilik ile ekolojik yaklaşım, semantik olarak birbiriyle yarışan kavramlar gibi görülmele birlikte, birbirinden kesin olarak farklıdır. “Çevre” anlam olarak bir nesnenin etrafını ifade eder ki buradaki nesne insandır ve onun periferi ise doğadır. Dolayısıyla doğa merkez değil periferdir. Burada sözü edilen “insanmerkezli” bir yaklaşımdır.

Uluslararası yeşil hareketin önemli üyesi Porritt'in (1988) çevre hareketleri ile ilgili gruplamasına burada yer vermek, bireylerin kendilerini bu hareketlerde nerede olduğunu görebilmeleri açısından yararlı olacaktır.

... “Ben çevreci akımları üçe ayırmaktan yanayım. Birinci akım dönemin ekonomik bireyciliğine ve faydacı materyalist değerlerine birçok açıdan karşı çıkan ondokuzuncu yüzyıl liberalizminin mirasçıları olan doğa korumacılar ya da gelenekçilerden oluşur. Özünde endüstriyalizme karşı değildirler ve toplumu gerçekten değiştirmek değil, sadece bu gidişle batabilecek olan iyi kısımlarını korumak isterler. Bu tür çevreciler yeşil olma eğiliminde değildirler. Diğer uçta ise çok değişik bir geleneğin mirasçıları olan radikal liberter çevreciler vardır. Bugünkü endüstriyel sistemin karşısındadırlar; güncel krizin bir teknolojik durumun diğerinin yerini almasıyla çözülebileceği düşüncesini tamamen reddederler ve yeni bir yaşam biçimini desteklemeye ihtiyaç duyarlar. Radikal liberter çevreciler için toplumsal değişimi, kısıyından köşesinden zorlamak yeterli değildir, çünkü değerlerde temel bir değişiklik peşinde koşarlar. Böyle çevreciler genelde yeşildir. Bu iki akımın arasında bir yerde tartışmasız çoğunluğu oluşturan, hiçbir özel geleneğin mirasçısı olmadığı halde çevre sorunlarını kapsayan geniş bir alana yakın ilgi duyan reformistlerden söz edilebilir. Geleneksel hâkim toplumsal paradigmayı destekleyen, dolayısıyla endüstriyalizme özünde karşı olmayan ve herhangi bir köklü değişim bahsinden oldukça rahatsızlık duyan reformistler, yeşil olarak adlandırılmaktan hoşlanmazlar ancak bu yöne doğru hızlı kayabilme olasılıkları vardır.”

KAYNAKLAR

- Berman, B. (1994), Katı Olan Herşey Buharlaşıyor, İletişim Yayınları, İstanbul
- Bookckin, M. (1996), Ekolojik Bir Topluma Doğru, Ayrıntı Yayınları, 300 sayfa, İstanbul
- Capra, F. (1996), The Web of Life, Doubleday-Anchor Book, New York.
- Carson, R. (1962), The Silent Spring, Houghten Mifflin, USA.
- Ferry, L. (2000), Ekolojik Yeni Bir Düzen, Çeviren: Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, 200 sf, İstanbul.
- Harvey, D. (1999), Postmodernliğin Durumu, Metis Yatınları, İstanbul.
- Lovelock, J. (1982), Gaia: A New Look at Life on Earth, Oxfort University Press, New York.
- Porritt, J. (1988), Yeşil Politika, Ayrıntı Yayınevi, 223 sayfa, İstanbul.
- Şaylan, G. (1999), Postmodernizm, İmge Kitapevi, Ankara
- Türksoy, Ö. (2001), Prospects for Eco-Planning in a Rapidly Changing Coastal Area: Transformation in Eastern Antalya Region, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Doktora Tezi, Ankara.
- Ünder, H. (1996), Etik ve Metafizik Görüşler, Çevre Felsefesi, Doruk Yayımcılık, Ankara.